

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванок Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в українській мові. – К.: Наукова думка, 1982. – 131 с.
2. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Пед.інститут ім. О.М. Горького, 1987. – 79 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь., 1993. – 367 с.

4. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1969. – 155 с.

5. Каранська МЛ. Сполучники що, щоб і граматичні конструкції з ними в сучасній українській літературній мові – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 136 с.

6. Кучеренко І.К. Складні речення з сурядністю і підрядністю // Українська мова і література в школі. – 1973. – №11. – С. 27–33.

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються особливості функціонування засобів синтаксическої зв'язі на зовнішньому і внутрішньому рівнях членення в складних багатокомпонентних конструкціях з сочинительною і підчинительною зв'яззю.

УДК 81'367.332

Наталія ЩЕРБАЧУК

**ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТНИХ СИНТАКСЕМ У СЕМАНТИЧНО
ЕЛЕМЕНТАРНОМУ РЕЧЕННІ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ**

У статті аналізуються особливості функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні діалогічного мовлення, їх семантичні варіанти, морфологічні засоби вираження та частота вживання. Крім того, встановлюються причини експліцитності / імпліцитності цих одиниць у репліках-стимулах та репліках-реакціях.

Ключові слова: суб'єктна синтаксема, предикат, репліка-стимул, репліка-реакція, експліцитність / імпліцитність, семантична структура речення, субстанціальні синтаксеми.

Значення і роль семантики для синтаксических одиниць фіксується ще на зламі XIX–XX ст. у роботах О.О. Потебні, О.М. Пешковського. Однак широкого розголосу дослідження змістових процесів набуло з середини XX ст. Теоретична база збагатилася науковими розвідками, об'єктами яких стали проблеми типології речень, їх компонентна наповнюваність та реалізація в процесі функціонування мови.

Теоретичне осмислення проблем синтаксическої семантики зумовило активізацію досліджень основних її категорій – предиката, суб'єкта, об'єкта.

Кожна семантична модель речення має свою компонентну наповнюваність, яка допомагає реалізувати загальне значення конструкції, а відтак дати назву позамовній дійсності. Така функція елементів орієнтована на семантико-синтаксический рівень, який, відображаючи характер ситуації, формується знаками семантичної природи – синтаксемами, котрі є абстрактними мінімальними одиницями семантичного типу, що виділяються на основі семантико-синтаксических відношень.

На відміну від монологічного мовлення, діалогічне побудови, під впливом лінгвістических і паралінгвістических факторів, фіксують різні процеси модифікації мовних моделей речення, актуалізуючи й адаптуючи їх до умов спілкування та реалізації основних функцій.

Незважаючи на індивідуальні формули сполучуваності предикатів, їм із семантичного погляду не властиво мати нульову валентність. Тому мінімальний поєднувальний потенціал цих одиниць – один залежний іменниковий компонент, що є або лексично вираженим, або опущеним. Щодо максимальної сполучуваності, то розширена валентна рамка властива тільки предикатам дії і включає в себе шість залежних субстантивних одиниць, які є між собою семантично сумісними.

Першість у цій аргументації належить суб'єкту, оскільки семантична структура передбачає замикання дії предиката на суб'єкті, який поєднує відоме і невідоме. „Суб'єкт, – пише Н.Ю. Шведова, – це той (те), від кого (чого) спрямована дія, стан, сприймання,

співвідношення (у широкому розумінні, включаючи володіння), або ознаку” [8, с. 464]. Сполучаються ці компоненти лише в тому випадку, коли в своїх значеннях містять спільні риси. Суб'єктний аргумент є носієм активної або статальної предикативної дії, процесу або стану, орієнтуючись на який, оцінюється предикативна ознака ситуації [1, с. 8].

У мовознавстві виникає чимало запитань, пов'язаних із встановленням специфіки функціонування предикатних і непередикатних знаків у будовах діалогу, з'ясуванням функції кожного елемента семантичної структури в мовленнєвій побудові, особливостями реалізації потенційних можливостей ознакових слів у реченнях-репліках, що визначає експліцитність / імпліцитність субстанціальних синтаксем, а відтак функціонування суб'єктних синтаксем.

Ураховуючи стан дослідження, маємо на меті описати семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення діалогічного мовлення із суб'єктними синтаксемами; виявити причини експліцитності / імпліцитності цих одиниць у репліках-стимулах та репліках-реакціях; з'ясувати особливості функціонування, морфологічні засоби вираження, семантичні варіанти суб'єктних синтаксем, їх частоту вживання.

Проблема семантико-синтаксичної категорії суб'єктності та суб'єктних синтаксем, незважаючи на тривалу історію вивчення на матеріалі різних мов, залишається однією з найбільш дискусійних. Дослідженням цього питання в різні часи займалися такі вчені, як О.О. Потєбня, О.М. Пешковський, В.В. Виноградов, І.І. Мещанінов, Л.А. Булаховський, Ф. Данеш, Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, Н.Ю. Шведова, С.Д. Кацнельсон, Г.О. Золотова, Н.М. Арват, А.М. Мухін, І.Р. Вихованець, М.Я. Плющ, К.Г. Городенська, О.К. Безпояско, А.П. Загнітко, Т.Є. Масицька. Ґрунтовний аналіз семантичної категорії суб'єктності, а також об'єктності зроблено М.Я. Плющ. Окремі питання класифікації суб'єктної синтаксеми висвітлено у дисертаційному дослідженні О.М. Межова. Разом з тим, категорія суб'єктності й надалі вимагає подальшого опрацювання.

Суб'єктна синтаксема, передаючи зміст реальної предметності, поєднується з усіма семантичними

класами і валентними розрядами предикатів. Тому загальне значення суб'єкта речення конкретизується в окремих його різновидах відповідно до типу значення і форми вираження.

Обмін висловлюваннями в діалозі викликає явища додавання та взаємопоглинання моделей. Результатами цих процесів є контекстна неповнота, яка виникає на мовленнєвому рівні. Вона становить явище складної природи і, зазвичай, є нормою для таких конструкцій. У діалогічних єдностях питально-відповідної форми рух тем та рем зумовлює чергування пропуску позиції суб'єкта в наступній репліці і матеріально вираженого характеру в стимулі. Виникає фактично заміна суми моделей простого речення, оскільки за схемою монопредикативної структури утворюється предикативне співвідношення конситуативно заповнюваних неповних конструкцій.

На структурне та змістове оформлення репліки-стимулу в основному впливає фактор ситуативності мовлення. Перший компонент діалогічної єдності безпосередньо залежить від семантично центральної позиції предиката, який окреслює певну ситуацію. Ознакове слово передусім „відкриває” при собі позицію суб'єктної синтаксеми, яка, створюючи смислове тло, допомагає реалізувати йому своє значення. Результатом орієнтації на такий різновид субстанціальної одиниці є певна оцінка предикативної ознаки. Тому однозначний зв'язок суб'єкта з діями, станами, процесами, якісною і кількісною характеристиками та комунікативним завданням впливає на його наявність у формально-граматичній структурі і, зазвичай, набуває вербалізованого характеру. Наприклад: – *А ви хіба знали її?* (А. Тесленко); – *Ти не поранена, донечко?* – *підскочив до неї воєвода* (В. Малик); – *За що Никона забрала поліція?* – *спокійно сказав Сергій* (Улас Самчук); – *Де батько?* – *запитав він у боярина Сурсувула*; – *Невже хто з князів помер?* – *запитала Малуша* (С. Скляренко).

Що ж до будови другої частини мовного ланцюжка, то на неї впливає діалогічний характер мовлення, що виявляється у функціонуванні компонентів структури, які додають дещо нове до повідомлення і не повторюють члени речення, ужиті одним із співрозмовників. Якщо суб'єкт безпосередньо

наявний в об'єктивній ситуації, в самій обстановці розмови, а також уявлення про нього є словесно оформленим у свідомості мовців, зрозумілим, то він формально не виявлений у реченні. Ступінь реалізації центрального аргументу залежить від семантико-синтаксичної структури дієслова-предиката, зокрема від його особово-часового наповнення. Нульове вираження цієї іменникової синтаксеми веде до формально-граматичної нейтралізації суб'єкта. Головна функція реплік з таким імпліцитним компонентом полягає в прагненні мовця назвати, схарактеризувати та передати дії чи стани, що приписуються предметові думки в часі і способі, які є стихійними, мимовільними, непідвладними людині, а також указати на властиві йому ознаки. Крім того, на формально-синтаксичну редукцію суб'єкта впливає його невідомість, неочевидність для мовця та семантична надлишковість. З комунікативного боку імпліцитність суб'єкта вказує на потребу акцентування таких додаткових параметрів дії, як інтенсивність, результативність і одночасне намагання уникнути громіздкості речення. Наприклад: – *Що? – запитав чоловік. – Батогом огрію тебе! – крикнув флегматичний візник* (М. Старицький); – *Що скажеш? – питав його пан. – Пишіть бумагу; – Не нагадуй мені матері* (Панас Мирний); – *Залили тобі сала за шкуру! – викирили зуби молоді парубки* (З. Тулуб); – *Пшеницю послухаємо* (А. Дімаров); – *Помітили світло у вікнах, – прошепотіла Янка* (В. Малик).

Однак, за нашими даними, нерідко під час обміну думками для співрозмовника важливою є не тільки інформація про дію чи стан, але і про безпосереднього суб'єкта певної ситуації. У таких випадках іменниковий компонент є експліцитним: – *Наша наречена поганого не пошиє, – зацокотіла служниця* (З. Тулуб); – *А ти слину пустив... – сказала Глафіра; – Дітей я йому псую! – відповідає Зінька; – Чоловіка на своє весілля жінка кличе! – гука до Зінька Софрон* (Є. Плужник). Ці будови засвідчують, що ступінь реалізації суб'єктів залежить від їх семного складу: від факультативності суб'єктів-назв істот до облігаторності суб'єктів-назв неістот.

Отже, реченням-реплікам властиве як експліцитне, так і імпліцитне вираження суб'єктної синтаксеми, яке залежить від реалізації віднесеності предикативної

ознаки або до предмета, або до ситуації в цілому.

Предикативна ознака ситуації оцінюється із орієнтацією на суб'єкт, який створює для предиката семантичне тло, сприяючи експлікації його значення. Тому однією з функцій цього аргументу є повідомлення про належність предмета до певного семантичного класу ознакового слова.

У діалогах найчастіше використовуються конструкції із синтаксемами у функції суб'єкта дії, який вважається основним семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми. Вона стоїть у сильній для неї формально-синтаксичній позиції підмета. Тому у валентну рамку предикатів дії як обов'язковий компонент речень-реплік уходить суб'єктна синтаксема, що позначає активного виконавця дії: – *Полковник отримує платню...* (Ю. Мушкетик); – *Вони дівчат не займають, – каже, всміхнувшись, Василь Невільник* (П. Куліш); – *Знахарі напували мене зіллям, – спинила її Мілена* (В. Чемерис); – *Не продадуть нам коней херсоніти, – відповів на це Святослав* (С. Скляренко); – *Король теж утік на острів, – сказав Гуюк-хан* (В. Малик). Як бачимо, вона орієнтована на специфічний шар лексики – назви людей та інших істот.

Другим семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми щодо частоти функціонування в мовленнєвих конструкціях є субстанціальний компонент у функції суб'єкта стану. „Порівняно із синтаксемами у функції суб'єкта дії та суб'єкта процесу вона характеризується більшим виявом пасивності” [4, с. 80]: – *І глибока у тебе рана? – Болить серце, – застогнав Свенелд* (С. Скляренко); – *Славина боїться мене... – несподівано поскаржився Буслу князь* (Р. Іванченко); – *Та хто ж це знає? – Я пожартував, – перехилив він чарку* (Є. Плужник); – *Чого плачеш? – Мені сподобалась музика* (О. Кобилянська). Найчастіше ця одиниця передається іменниками, що позначають осіб, значно рідше назвами тварин, яким властивий відповідний стан.

Рідше в діалогічному мовленні, на відміну від монологічного, використовуються конструкції, в яких одним із семантичних варіантів є аргумент у функції суб'єкта процесу, що поєднується з дієслівними предикатами процесу. Ця іменникова синтаксема вказує на неістоти або істоти, які не зумовлюють виникнення

процесу та його перебіг, а є пасивними носіями процесу: – *Розкажи, що в тебе трапилося?* – *Нукифор хворіє, – почав Іоанн;* – *Вареники з борцем не помиряться, – почав доводити той* (С. Скляренко); – *На плиті юшка холоде...* – *тихо сказала мати з другого кінця полу* (Улас Самчук); – *Ви постаріли, – сміливо відповів Василь* (О. Довженко). За нашими даними, при предикатах процесу лексичний діапазон цього елемента поширюється на іменники, які позначають конкретні предмети, речовини, людей і тварин, оскільки процеси охоплюють різні явища, у динамічному плані характеризуючи суб'єкт.

Регулярно в реченнях-репліках функціонують субстанціальні синтаксеми із значенням суб'єкта якісної ознаки, зумовлені предикатами якості. Їм властиві семантико-синтаксичні ознаки пасивності та статичності, що передбачають сполучуваність цього компонента з широкими шарами лексики: – *Самовар позолочений* (А. Дімаров); – *Чого ж то так? – Ти гордий, – відповіла Мотря* (І. Нечуй-Левицький); – *Що це таке? – запитався Віктор. – Наймодніший шаль* (Ганна Черінь); – *Ти одвертасися? – Я сором'язлива* (О. Довженко); – *Ти думаєш це так серйозно? – запитав Писаренко. – Легенький флірт* (Є. Плужник). У цій позиції звичайно трапляються як назви істот, так і назви конкретних предметів, різноманітних обставин, ситуацій, почуттів, що мають вплив на життя людини.

Значно рідше в мовленнєвих конструкціях функціонують субстанціальні синтаксеми у функції суб'єкта локативного стану та суб'єкта кількісної ознаки. „Їм притаманна ознака пасивності. Ці семантичні різновиди суб'єктних синтаксем поширюються на назви живих і неживих предметів як носіїв указаних ознак” [2, с. 259]. Наприклад речення-репліки з суб'єктами локативного стану: – *Ти бачив Милану? – почервонів Василь. – Вона біля ополонки...* (В. Малик); – *Я лягаю під стогом* (О. Кобилянська); – *Звідки про все знає? – Дівшия на світі живуть* (А. Іванова); – *На Русі сидять сини князя* (С. Скляренко); – *Діти стоять на оранці. – сказала бабця Красичка* (М. Кропивницький).

Аргументи у функції кількісної ознаки є найпериферійнішим семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми, які вживаються у реченнях-репліках: – *Що*

звір? – Два самураї (О. Довженко); – *Тіточко, плачете? – Багато зла, – відповіла стара тітка* (Ганна Черінь); – *Довго причащають? – запитували хлопці. – Спаселників сила, – відповіли інші* (М. Кропивницький).

У реченнях-репліках, різних за синтаксичною будовою, що відображають одну і ту ж ситуацію (тотожних за денотативним значенням), суб'єктний компонент може бути представлений неоднаковими граматичними формами. Тому семантична категорія суб'єктності має спеціалізовані морфологічні засоби свого вираження, яким властива як кореляція, так і невідповідність із значеннєвими варіантами.

У синтаксичній структурі сучасної української мови морфологічні різновиди субстанціальних синтаксем мають неоднакове рангове співвідношення. Один варіант визначається як основний, а інші характеризуються стосовно нього. Тому вибір форми відмінка та його семантична природа, а також певна їх кількість зумовлюється лексичним значенням та сполучувальними можливостями ознакового слова. Однак, на думку М.Я. Плющ, головним фактором, що зумовлює вживання граматичної форми в позиції семантичного суб'єкта, є співвідношення значення суб'єкта і предиката з граматичною структурою речення [6, с. 80].

Найуживанішим у діалозі морфологічним різновидом суб'єктної синтаксеми виступає називний відмінок, оскільки завдяки своєму взаємозалежному характеру він поєднується майже з усіма предикатами суб'єктної валентності. У структурі думки іменниковий компонент у такій формі вказує на особу, від якої спрямована дія, називає носія певного стану, виражає пасивного учасника процесу, інформує про власника якісної характеристики.

Основною семантико-синтаксичною функцією цього відмінка є функція суб'єкта дії, яка найчастіше в реченнях-репліках реалізується іменниками, що переважно позначають назви осіб, а також предмети наявності в них явищ персоніфікації: – *Чортики на книгах не стридали* (В. Шевчук); – *Ти щасливий? – запитала Марія. – Ти забрала щастя, – без вагання відповів Борис* (Ганна Черінь); – *А від чого ти спиш? – Сон найшов!* (Панас Мирний); – *Доля оберігає нас! – сказав Добриня* (В. Малик).

Регулярно в діалогах функціонують аргументи у функції суб'єкта процесу у формі називного відмінка: – А де твоя свічка? – запитав Володька. – А свічка погасла... (Улас Самчук); – Ну, як, Ірок? – запитував він щовечора. – Веселішаю я, – відказувала вона звичайно (Є. Плужник); – А де ж?.. – Андрій гуляє (Ю. Мушкетик); – Що ти бачив? – Диня жовтіє (В. Підмогильний); – Що це з нею подіялося? – Вона зомліла (М. Кропивницький). Семантичне наповнення іменникового компонента цього значеннєвого типу ознакового слова є різноманітним.

Нечасте функціонування називного відмінка суб'єктної синтаксеми спостерігається при предикатах стану. В основному вона поширюється на вузькі шари іменникової лексики (здебільшого назви осіб): – Болить душа – вигукнув Мунке (В. Малик); – Я вас кохаю! – здогадавшись відповідає Вольдемар; – Життя карбованця любить, – промовила Рибка; – Він гнітить нас! – сказав Борис (Є. Плужник); – Чому ви не прийшли? – запитала Ганка. – Я боявся. – сказав Володько (Улас Самчук).

Грунтуючись на семантико-синтаксичних диференційних відмінкових ознаках субстанціальності, валентного зв'язку з предикатами стану та процесу, суб'єктні синтаксеми вказують на значення нейтралізованої динамічності або послаблення ознак динамічності і пасивності.

Якщо суб'єкти процесу вживаються в реченні-репліці тільки у формі називного відмінка, то із сфери суб'єкта стану називний відмінок поступово витісняється давальним відмінком.

Мовленнєвим конструкціям притаманне широке використання давального відмінка як спеціалізованої відмінкової грамеми для вираження тільки одного її різновиду – функції суб'єкта стану. Ця форма в суб'єктній позиції має власний специфічний зміст, який виявляється в реалізації елементів значення адресата в самому широкому розумінні слова: словоформа називає істоту, на яку спрямовано пасивний стан. Давальний відмінок перебуває в синонімічних відношеннях із називним відмінком суб'єкта процесу або суб'єкта дії. І.Р. Вихованець кваліфікує давальний відмінок як „своєрідну межу між відмінками, що перебувають у центральних позиціях, і відмінками конкретними, що

перебувають у периферійних позиціях” [3, с. 45].

Найбільшою мірою він закріпився у функції суб'єкта стану в елементарних простих реченнях-репліках із предикатами стану *весело, радісно, хороше, сумно, соромно, нудно, тепло, холодно, жаль*: – *Як же ви тут живете?* – допитується мати у дочки. – Нудно мені... (Панас Мирний); – *Чому не може піти проти швагра?* – запитав Володько. – Мені жаль сестри. – *притих Сергій* (Улас Самчук); – *Відколи ти стала такою мамійкою?* – Мені сумно за вас (І. Багрянний); – *Ти хора?* – запитав я її. – Холодно (І. Франко). Давальний відмінок суб'єкта стану є необхідним компонентом семантико-синтаксичної структури простої елементарної мовленнєвої конструкції. Із формально-синтаксичного погляду такі речення є односкладними.

Фактичний матеріал засвідчує, що у діалогах уживається група структур, які є трансформами вихідних заперечних конструкцій з одно- або двовалентними дієсловами процесу або дії. Наприклад: *Я не хочу в село* – Мені не хочеться в село (Панас Мирний).

Трапляються поодинокі випадки ще одного морфологічного варіанта суб'єктної одиниці. Це грамема знахідного відмінка. Зазвичай вона вживається в обмежених лексичних умовах і стосується тільки синтаксемної функції суб'єкта стану, яка для знахідного відмінка є вторинною семантико-синтаксичною функцією (оскільки первинною є функція називного відмінка).

Аргумент у цій формі поєднується з компактною групою дієслів стану на позначення фізичного стану людини типу лихоманити, ломити, морозити, тіпати, трусити, трясти, нудити: – Ти не хворий, синку? – спитав батько. – Мене морозить; – Чого це ти, бабо, завоктала? – обізвався старий Сірко. – Трясе мене (І. Багрянний); – Чого ж то їй, моя душко? – Нудить її (М. Черемшина); – Боїшся? – запитав змішано. – Мене лихоманить. – здригнулася вона тривожно (О. Кобилянська). Таким суб'єктним синтаксемам властива пасивність, спрямованість стану на особу, а також синтаксична ознака центральності, яка вказує на тісний зв'язок (форма сильного керування) відмінка з дієсловом стану.

Абсолютну периферію в сукупності морфологічних варіантів суб'єктної синтаксеми, що вживаються у діалогічному мовленні, становить родовий відмінок, який виконує функцію суб'єкта кількісної ознаки при предикатах кількості: – *А що воно таке ... море ? – загомоніла степовичка. – Багато води. – знизала плечима Ольвія* (В. Чемерис); – *Що то? – запитала секретарка. – Чашка кави...* – сказав він, відкидаючись у кріслі (А. Тютюнник); – *Скільки срібла? – запитав Соболь. – Півталану...* – *Кіно аж брови скинула* (І. Білик).

Таким чином, у реченневих структурах представлені варіанти граматичних форм вираження одних і тих же семантичних відношень, які мають різну частотність. Найбільш об'ємним, здатним передавати різноманітні значення семантичного суб'єкта в українській мові, є називний відмінок. Значною частотністю відзначається давальний, рідковживаними є знахідний та родовий відмінки. Вираження семантичного суб'єкта непрямыми відмінками іменника – одна з характерних рис українського розмовного синтаксису. Використання таких варіантів морфологічних засобів пов'язане з потребою одночасно вказати на суб'єкта дії чи стану і надати його дії або стану стихійного, мимовільного, неконтрольованого характеру. Вираження семантичного суб'єкта формами непрямих відмінків спричиняє його пасивізацію, а саме

перетворення свідомого виконавця дії на неактивного або учасника ситуації. Експліцитність/ імпліцитність суб'єктної синтаксеми у структурі речення спричинюється рядом умов: комунікативним завданням, метою висловлення та інформативною значущістю семантичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арват Н.Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения. – Черновцы: Изд-во Чернов. ун-та, 1976. – 68 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Ред.-вид. відділ. Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 1998. – 208 с.
5. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 19 с.
6. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища шк., 1986. – 176 с.
7. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения // Славянское языкознание. – М., 1973. – С. 458–483.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности функционирования субъектных синтаксем в семантически элементарном предложении диалогической речи, их семантические варианты, морфологические способы выражения, а также частотность. Кроме того, устанавливаются причины эксплицитности / имплицитности этих единиц в репликах-стимулах и репликах-реакциях.

УДК 811. 161. 2' 367. 335

Наталія ШУЛЬЖУК

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ КОНСТРУКЦІЇ У СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті здійснено дослідження особливостей структурно-семантичної організації фразеологізованих утворень у структурі складного речення-репліки. Відзначено, що при фразеологізованому способі вираження думки у діалогічній репліці домінують структури, у яких наявна структурна та семантична трансформації.

Ключові слова: розмовне мовлення, діалогічна єдність, реплікування, фразеологізована репліка, структурна та семантична трансформація.

Розмовне літературне мовлення залишається визначальним у процесі щоденного спілкування членів

мовного колективу. Найважливіша функція мови – комунікативна, яка реалізує одну з найперших

ЗМІСТ

Розділ I. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилiстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ II. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилістично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ IV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепістем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискурсі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови